

УДК 35.077.6: 339.138

Л. І. Михайлова

д.е.н.

Сумський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА БРЕНДИНГОВІ ПЕРСПЕКТИВИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Проаналізовано сучасний стан, проблеми та особливості сільських територій України за умов поглиблення ринкових відносин. Визначено – як основну – проблему депресивності місцевих економік сільського соціуму, що обумовлює значно нижчий рівень якості життя та несприятливий демографічний стан. Обґрунтовано необхідність пошуку нових джерел сільського розвитку за умов обмежених можливостей державної аграрної політики. Одним із таких напрямів визначено територіальний брендинг, що орієнтований на особливості сільських громад. Наведено показники, за якими слід окреслювати відмінності між сільськими територіями та можливості побудови на цій основі територіального брендингу. Показано, що сільські території України істотно розрізняються за цілим комплексом соціально-економічних показників, що може бути використано у побудові стратегій сільського розвитку. Підкреслено, що такий розвиток відповідає світовому тренду останніх років.

Ключові слова: сільські території, соціально-економічний стан, бренд, територіальний брендинг, сільський розвиток.

Постановка проблеми

Тривалий період в Україні зберігається ситуація, коли у сільській місцевості рівень життя та більшість соціально-економічних показників є суттєво гіршими, ніж в цілому в країні. І якщо раніше це певною мірою компенсувалося спеціальними державними програмами, то в сучасній ринковій економіці, як правило, такі програми значно скорочено, а кошти на їх реалізацію здебільшого відсутні. Відтак, постає питання пошуку нових можливостей забезпечення сільського розвитку, які були б реалістичними і конкурентоспроможними у відношенні до негативних в цілому наслідків активної урбанізації, що спостерігалася в Україні в останні роки. При цьому виникає питання зваженої оцінки реального стану сільських територій та відмінностей між ними. За гіпотезою дослідження, вітчизняні сільські території істотно відрізняються за переліком характеристик і такі особливості у кожному окремому випадку можуть бути використані як стратегії розвитку. Такі стратегії містять брендингові ознаки, тобто спираються на бренди територій. Дослідження цих питань становить науковий і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми українського села активно досліджуються, підтвердженням чого є праці О. Бородіної, В. Дієсперова, Т. Зінчук, І. Іртищевої, Ю. Лупенка,

О. Павлова, І. Прокопи, О. Попової, В. Рябоконя, П. Саблука, В. Чопенко, В. Юрчишина та ін. [4, 7; 9; 11; 12]. Висновки даних досліджень зводяться до того, що сільські території України – це переважно депресивні регіони за комплексом соціально-економічних показників (несприятливою демографією, підвищеним рівнем безробіття, відсутністю якісних робочих місць, у т. ч. для молоді, значно гірша соціальна інфраструктура сільських населених пунктів тощо). Більшістю дослідників наголошено на важливості здійснення ефективної політики державного вирішення проблем села, підвищення ролі місцевого самоврядування, підвищення економічної активності на цих територіях.

Водночас, лише у поодиноких працях наголошено на можливості брендингового розвитку сільських територій України, наприклад у роботах О. Мороза, Ю. Інковської, В. Глухої [3, 5, 8]. У цьому вбачається відставання від тенденцій в економічно розвинутих країнах світу, де фактор територіального брендингу використовується вже достатньо давно. Такі приклади і теоретичне обґрунтування можливостей територіального брендингу наведено у працях С. Анхольта, Ф. Котлера та ін. [6, 15]; у т. ч. і в Україні – у роботах О. Олефіренка, О. Соскіна, І. Важеніної, Л. Панасенко та ін. [1, 2, 10]. Таким чином, напрям наукових досліджень щодо вивчення перспектив брендингу сільських територій слід визнати актуальним для України.

Мета, завдання і методика досліджень

Метою дослідження є визначення принципових особливостей сільських територій України (на прикладі Вінницької області) та обґрунтування можливостей соціально-економічного розвитку сільських громад з використанням таких особливостей. Об'єкт дослідження – процес ідентифікації особливостей сільських територій України (на прикладі Вінницької області) та обґрунтування перспектив соціально-економічного розвитку сільських громад з використанням таких особливостей. Завданнями дослідження передбачено: 1) аналіз стану сільського соціуму натеper; 2) визначення особливостей сільських територій окремих адміністративних районів та показників, за якими такі особливості доцільно аналізувати; 3) показати можливості побудови брендингового розвитку сільських територій на основі вказаних відмінностей. Теоретико-методологічною основою даного дослідження є системний підхід до вивчення соціально-економічних явищ та процесів, що відбуваються у контексті розвитку сільських територій. Методика досліджень передбачала оцінювання та порівняння сукупності соціально-економічних показників за адміністративними районами Вінницької області, що представлені в офіційній статистичній звітності [13–14]. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи

досліджень, зокрема абстрактно-логічний (прийоми індукції, дедукції, аналогії та співставлення) – для систематизації наукового бачення процесу розвитку сільських територій; статистико-економічний – для аналізу сучасного стану сільського господарства та сільських територій; наукової абстракції – для формулювання теоретичних узагальнень та висновків. Табличний прийом застосовано для наочного відображення отриманих результатів дослідження.

Результати досліджень

Вінницька область являє собою типовий аграрний регіон, який досить активно розвивається. В межах області налічується 27 районів, 6 міст обласного значення, 28 – селищних та 661 – сільських рад, 1457 сільських населених пунктів [13–14]. Валовий регіональний продукт, валова додана вартість та доходи населення зросли протягом останніх 10 років більше, ніж утричі – відповідно до понад 35,0, 30,0 та 48,0 млрд грн (табл. 1). Водночас у регіоні до останнього часу мало місце скорочення населення, передусім у сільській місцевості; рівень безробіття на початок 2015 р. становив близько 8,5 %. АПК області традиційно належить до провідних галузей: частка сільського господарства у структурі валової доданої вартості в області перевищувала 20 %, а у сукупності із переробною та харчовою промисловістю – близько 35 %, тоді як у структурі випуску товарів та послуг – відповідно майже 22 та 50 %. Частка Вінницької області в Україні щодо продукції сільського господарства становила понад 6,0 %, рослинництва – 7,1, тваринництва – 4,6, виробництва зерна – 7,9, цукрових буряків – 17,9, картоплі – 8,5, плодів та овочів – 10,8; поголів'я ВРХ – 7,1, свиней – 5,5, птиці – 5,0 %. Область займала 4 місце в країні з виробництва сільськогосподарської продукції в цілому, у т. ч. рослинництва (зерна, цукрових буряків, картоплі) – 1 місце, тваринництва – 7 місце, у т. ч. 1 місце – молока.

Таблиця 1. Динаміка темпів економічного зростання у Вінницькій області

Показник	Рік						Індекс зростання
	2000	2005	2009	2010	2011	2015	
Валовий регіональний продукт, млн грн	3802	10207	20104	23589	29099	36258	9,0
Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн	2104	5966	12145	14332	17768	22371	10,1

Джерело: за даними [13–14].

Протягом 1995–2015 рр. для аграрної економіки регіону спостерігалися позитивні в цілому тенденції, а саме: незначного щорічного зростання (у порівняльних цінах 2005 р.) обсягів виробництва продукції – на 5 %, у т. ч. рослинництва – майже на 30 %. При цьому третина сільськогосподарських підприємств у 2015 р. отримала збиток. Рентабельність всієї діяльності у сільському господарстві у 2015 р. становила 4,2 %, операційної – 9,1 %. Виробництво продукції тваринництва до останнього часу залишалося близьким до слабо збиткового.

Загальні дані свідчать про високу залежність економіки області від динаміки сільськогосподарського виробництва та сільського стану і поведінки соціуму. Водночас, для галузі характерні типові соціально-економічні проблеми: безробіття, в першу чергу серед молоді, на сільських територіях, значно нижчий рівень доходів і якості життя тощо. Так, окремі дані свідчать про істото нижчий рівень комфорту життя на селі (табл. 2). Слід наголосити на важливості даних про відмінності між сільськими територіями. Для аналізу зазначеного вивчено дані за 2015 р. по всіх 27 адміністративних районах області з детальним аналізом таких безпосередньо у сільській місцевості. Використано різні групи показників: економічні, виробничі, загальні, екологічні соціально-демографічні, що представлені в офіційних статистичних збірниках.

Таблиця 2. Динаміка обладнання житлового фонду у Вінницькій області, %

Показник	2000 р.		2015 р.	
	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Частка житла, обладнаного				
- водогоном	64,1	5,5	64,3	10,7
- каналізацією	62,7	3,5	63,4	9,4
- опаленням	63,8	6,5	64,1	22,6
- газом	82,3	80,0	84,4	80,8
- гарячим водопостачанням	34,6	0,6	36,7	3,3
- ваннами	54,4	2,8	55,2	8,0

Джерело: за даними [13–14].

В табл. 3 та 4 представлено мінімальні та максимальні значення показників в абсолютній, відносній чи індексній формі. Дані засвідчили про істотну відмінність між окремими регіонами в межах області практично за всіма показниками.

Таблиця 3. Оцінка відмінностей між сільськими територіями Вінницької області в межах окремих адміністративних районів, 2015 р.

Показник	Діапазон значень
Поголів'я худоби на 1 кв. км*	
ВРХ	1–5,2
Свині	1–6,7
Виробництво*:	
М'яса (усіх видів)	1–17
Молока	1–5
Яєць	1–22
Зерна	1–4
Цукрових буряків	1–48
Соняшнику	1–4
Картоплі	1–14
Овочів	1–52
Фінансовий результат до оподаткування с.-г. підприємств району: прибуток отримали підприємства, %	61,0–92,5
Кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 осіб	1–1,8
Індекси продукції сільського господарства за районами (до попередньо року, %)	
Валова продукція	91,4–272,6
рослинництво	88,5–170,7
тваринництво	93,1–138,3
Кількість фермерських господарств по районах**	12–128
Рівень рентабельності продукції сільського господарства в с.-г. підприємствах за районами, %	
валової продукції	-24,6 ... 35,2
продукції рослинництва	-23,9 ... 40,7
продукції тваринництва	-50,0 ... 30,5
Капітальні інвестиції на 1 особу, грн	732,4–7320,0

Примітки: * – індекси (за 1 – мінімальні значення); ** – дані по районах.
Джерело: за даними [13–14].

Можна виділити такі райони, як Вінницький, Калинівський, Немирівський, Гайсинський, Хмільницький, показники в яких отримано дещо кращими. Натомість, є група районів, які характеризувалися значно гіршими показниками – Чечельницький, Чернівецький, Піщанський, Муровано-Куриловецький. За економічними показниками, слід відзначити те, що райони відрізнялися за показником поголів'я худоби на одиницю площі у 5–6 разів.

Істотною є різниця щодо виробництва на одиницю площі продукції: м'яса – у 17 разів, молока – у 5 разів, яєць – у 22 рази. Така різниця щодо виробництва зерна та соняшника складала 400 %, тоді як цукрових буряків, овочів, картоплі – в межах 14–52 рази. Таким чином, виробнича спеціалізація в цілому схожих аграрних регіонів натепер фактично порушена. Можна стверджувати про наявність тенденції різкого зростання сільськогосподарського виробництва в окремих регіонах, тоді як в інших – не менш різкого його збільшення.

Водночас щодо такого показника, як фінансовий результат до оподаткування сільськогосподарських підприємств, слід відмітити те, що в окремих районах майже всі підприємства досягли прибутковості (понад 90 %), тоді як в інших – 60–70 %. Аналогічними є тенденції динаміки обсягів сільгоспвиробництва, коли в окремих районах цей показник зріс в межах 1,3–2,7 рази, а в інших – скоротився до 10 %. Значною є різниця показників рентабельності виробництва продукції. За показником кількості підприємств райони розрізнялися майже удвічі. При цьому кількість фермерських господарств коливалася в межах 12–128 на район, тобто більш ніж удесятеро.

Різниця в економічному стані регіонів практично в усіх випадках супроводжувалася аналогічним співвідношенням й інших показників (табл. 4). Слід відзначити, що щільність сільського населення коливалася більш ніж утричі. Різниця щодо обсягів будівництва житла у сільській місцевості досягала 450 разів; у майже 6 разів відрізнялася кількість легкових автомобілів та більш ніж на 30 % – забезпеченість житлом 1 сільського жителя різних районів. Суттєвими були відмінності за рядом демографічних показників. В деяких районах, де у першу чергу спостерігалася трудова міграція, кількість чоловіків щодо жінок була меншою на 10 %, так само як і частка економічно активного населення (від 15 до 64 років).

В силу різного соціально-економічного стану приріст (скорочення) населення в різних регіонах також відрізнялася. Кількість народжених та померлих різнилася на 50–60 % (тоді як коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року – більш ніж удесятеро). При цьому, в умовах загального негативного балансу динаміки населення цей показник також суттєво відрізнявся. Сільські території області характеризувалися негативною міграційною динамікою, достатньо характерною в цілому в Україні. Тим не менше, цей показник різнився за районами більш ніж удвічі. На 30 % спостерігалася різниця між районами за показником кількості пенсіонерів. В свою чергу, регіональний ринок праці чітко відбивав економічну кон'юнктуру ділової активності. Так, за показником навантаження на 1 вільне робоче місце (вакантну посаду), райони різнилися між собою у 60 разів. В силу аналогічних причин рівень заробітної плати в різних районах у сільській місцевості відрізнявся на 30 %.

Відмічено відмінності між регіонами навіть щодо кримінальних та екологічних показників. За кількістю злочинів та коефіцієнтом злочинності різниця складала в межах 2–9 разів, за показником викидів забруднюючих речовин в атмосферу повітря на 1 кв.км території регіони відрізнялися у 3,5 раза.

Таблиця 4. Оцінка відмінностей між сільськими територіями Вінницької області в межах окремих районів, 2015 р.

Показник	Діапазон значень
Щільність сільського населення, осіб на 1 кв.км	26–88
Прийняття в експлуатацію житла у сільській місцевості по районах, кв. м загальної площі**	210–94392
Кількість легкових автомобілів у приватній власності **, од.	1934–10032
Розподіл постійного населення за статтю по районах – на 1000 жінок припадає чоловіків	819–917
Розподіл постійного населення за окремими віковими групами по районах, 15–64 років, %	62,5–69,1
Приріст (скорочення) населення по районах у сільській місцевості (на 1000 наявного населення)	
Кількість народжених	8,1–13,2
Кількість померлих	15,8–24,3
Природний приріст (скорочення)	-3,0...-16,2
Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року	2,3–24,2
Міграція населення по районах	
Міграційних приріст (скорочення) на 100 тис. наявного населення, осіб	-262,1...-111,9
Кількість пенсіонерів, які одержують пенсію в органах Пенсійного фонду по районах, осіб на 1000 населення	272–359
Попит та пропозиція на ринку праці	
Навантаження на 1 вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб	20–1271
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників по районах у сільській місцевості, грн	2058–2733
Забезпеченість населення житлом у сільській місцевості по районах, в середньому на 1 особу, кв.м	29,2–38,9
Кількість виявлених злочинів по районах, од.**	105–929
Коефіцієнт злочинності (кількість виявлених злочинів на 100 тис. населення)	447–917
Викиди забруднюючих речовин в атмосферу повітря на 1 кв.км території по районах, кг	1407,8–4955,4

Примітки: * – індекси (за 1 – мінімальні значення); ** – дані по районах.

Джерело: за даними [13–14].

Зазначені відмінності між регіонами надають підстави для висновків про те, що за період ринкових реформ сформувалися певні тренди розвитку сільських територій. Причому у ряді випадків мало місце погіршення соціально-економічних показників, тоді як в інших – поліпшення. Звідси представляється можливим стверджувати про можливість оформлення таких відмінностей у бренди. Ідентифікувати такі відмінності можливо лише на рівні окремих сільських територій.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Для об'єктивної оцінки стану сільського соціуму та перспектив його розвитку слід враховувати необхідність детального вивчення всієї сукупності соціально-економічних показників окремих сільських територій. Як засвідчили результати досліджень, різниця між сільськими територіями на практиці є у більшості випадків більш ніж суттєвою у порівнянні із середніми показниками в області, країні тощо. Визначення відмінностей та особливостей окремих сільських територій за наведеними вище показниками надає інформацію про можливість побудови певних брендів цих територій. Такими, наприклад, можуть бути виробнича спеціалізація, у т. ч. сільськогосподарська, наявність якихось унікальних екологічних характеристик, об'єктів, інфраструктура, у т. ч. туристична тощо. У будь-якому разі перед сільськими громадами стоїть проблемне питання пошуку власного шляху розвитку, де доцільним є використання певних позитивних особливостей.

Перспективами подальших досліджень у даному науковому напрямі є розробка організаційно-економічних засад формування брендів сільських територій і на цій основі обґрунтування перспектив їх розвитку.

Література

1. Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України / За загальною ред. О. І. Соскіна. – К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2011. – 80 с.
2. Важенина И. Бренд территории: определения, сущность, формирование / И. Важенина // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – № 9. – С. 34–42.
3. Глуха В. В. Вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів шляхом впровадження стратегій брендингу територій / В. В. Глуха // Економіка та держава. – 2014. – № 3. – С. 128–130.
4. Дієсперов В. С. Сільські громади та адміністративно-територіальні реформи / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2015. – № 1 – С. 56–63.

5. Інковська Ю. М. Механізми державної політики брендингу територій / Ю. М. Інковська // Держава та регіони. Серія: Державне управління : науково-виробничий журнал. – 2013. – № 1. – С. 72–76.

6. Котлер Ф. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер. – СПб : Изд-во «Стокгольмская школа экономики», 2005. – 382 с.

7. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26–38.

8. Мороз О. В. Потенціал і перспективи брендингу сільських територій / О. В. Мороз, В. М. Семцов, Т. В. Вакар // Наук. вісн. Херсонського держ. Ун-ту. Сер.: Економічні науки, Вип. 10. – Ч. 3. – 2015. – С. 105–111.

9. Павлов О. І. Сільський розвиток як результуюча функціонування сільських територій та аграрної сфери / О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2013. – № 1 – С. 77–82.

10. Панасенко Л. Брендинг територій: сучасна парадигма розвитку / Л. Панасенко // Схід. – 2014. – №1. – С. 78–84.

11. Рябоконт В. П. Тенденції розвитку соціальної сфери села на сучасному етапі / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2015. – № 4 – С. 57–63.

12. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 10–17

13. Статистичний щорічник Вінничини за 2013 рік / Головне управління статистики у Вінницькій області: Під. заг. ред. С. Ігнатова. – Вінниця, 2014. – 675 с.

14. Статистичний щорічник Вінничини за 2015 рік / Головне управління статистики у Вінницькій області: Під. заг. ред. С. Ігнатова. – Вінниця, 2016. – 612 с.

15. Anholt S. Competitive Identity : The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / S. Anholt. – Palgrave Macmillan, 2007. – 160 p.